

TERİMLERDE ÖZLEŞME SORUNU

ÖZCAN BAŞKAN

Bilimsel çalışmalarda ve araştırmalarda kullanılan “ne?” ve “nasıl?” sorularına karşılık olarak, Türk dil devrimindeki özleşme çabalarının temelinde, öztürkçe kaynaklı terimler üretmenin bulunduğu ve bu amaca da, Türkçenin tüm olanaklarının zorlanarak erişilmeye çalışıldığı söylenebilir. Bu yazıda ise, ilk iki sorunun da ötesine geçilerek üçüncü sıradaki “niçin?” sorununun karşılığı aranmaya çalışılacaktır. Bunu yaparken, ilk önce bazı kavramların arasındaki ayrılıklara değinilecek, terimlerin Türkçeye doğru özleşmesinin gerekçesi savunulacak ve sonunda da terim üretme kousundaki bazı yanlışlar ele alınacaktır.

Ayırtlamalar

Türkçe Sözlük'te “uçak” teriminin tanımı şöyle verilmektedir: “kanatlarının altına havanın yaptığı basınç yardımı ile havada tutunabilmek temelinde dayanan uçucu taşıt”. Burada sorulacak şey, böyle bir açıklama eğer “kanatlı, motorlu uçucu taşıt”, veya daha kısası “uçucu taşıt” olarak verilseydi o zaman bunun bir tanım mı, yoksa bir terim mi sayılacağı noktasıdır. Kolaylıkla görüleceği gibi, tanım ile terim arasında bir nitelikten çok, bir nicelik, bir uzunluk, bir basamak ayrılığı bulunmaktadır. Bu bakımdan, *terim* denen birim bir “özet tanım” olarak düşünülebileceği gibi, bunun tersine, *tanım* da bir “genişletilmiş terim” olarak ele alınabilir. Kesin bir anlamı olması gereken terim birimi, bir veya iki sözcük kullanarak ortadaki kavramın tüm niteliklerini belirtmeyeceğinden zorunlu olarak bir tanıma bağlanma gereğindedir. Bununla birlikte, ‘tanımsı’ denebilecek yaygın kavramlar, her zaman için oluşabildikleri halde, bunların birer sözcük veya terim ile somutlaşmaları her zaman gerekli olmayabilir. Nitekim, şiirsel anlatımdaki *duygusal bildirgenlik* yeni sözcüklere ve terimlere sapılmaksızın da başarılabilir. Buna karşılık, özellikle bilim ve teknik alanında *düşünsel bildirgenlik* kaygısı ön sıraya geçtiğinden, belli belirsiz ve bozbulanık düşüncelerin ve kavramların gittikçe saydamlaşarak terim birimleri halinde yoğunlaşmaları ve somutlaşmaları ge-

rekli olmaktadır. Terimlerin genellikle en kısa biçimi ile birer sözcüklü olmaları yeğlenmekteyse de çoğu kez “çalışma bakanlığı” gibi ikili, bazen de “gurup başkan vekili” gibi üçlü ve “Türkiye Büyük Millet Meclisi” gibi dörtlü birimlerden kurulu terimler yaygın biçimde kullanılmaktadırlar. Terimlerde bulunan sözcüklerin sayısı hernekadar sınırlanamazsa da, genellikle en çok birim sayısının dört tane olduğu ve çoğu kez üçlü, dörtlü ve daha fazla sayılı terimlerin kısaltılarak “PTT, TRT, TBMM, NATO” örneklerindeki gibi yeni baştan birer birimli terimlere dönüştürüldükleri görülmektedir.

Tanım ve terim karışıklığından sonra bu kez de sözcük ve terim arasındaki ayrılığın belirlenmesi doğru olacaktır. Günlük dilde kullanılan sıradan sözcüklerden “ev, oda, duvar” inşaatçılık alanında, “tencere, tava, kızartma” ahçılık alanında, “otomobil, otobüs, dolmuş” ise ulaştırma alanında birer terim olarak kullanıldıklarına göre, bir dildeki söz birimlerini *sözcük* ve *terim* olarak ikiye ayırma işi, bu birimlerin kendi özelliklerinden çok, bunların *kullanılış* ölçüsüne göre yapılmalıdır. Gerçekten, “kitap” gibi bir sıradan sözcük, “basımcılık” alanında teknik bir terim olarak şu gibi başkalarından ayrılacak biçimde kesin bir anlamda kullanılmaktadır: “dergi, gazete, magazin, broşür, monografi, fasikül, ayırabaskı, atlas, albüm”, vb. Sıradan bir başka sözcük olan “yol” ise sözlükte şöyle tanımlanmaktadır: “bir yere gitmek için üzerinden veya içinden geçilen yer”. Bu tanıma göre, “tünel, köprü, koridor, oda” gibi yerler de üzerlerinden veya içlerinden geçildikleri için birer yol sayılmalıdırlar. Bu bakımdan “yol” sözcüğünün bir terim olarak kullanılabilmesi için belli bir *anlam kesinliği* kazanması gerekmektedir. Bir terimin ‘varlık nedeni’ olan anlam kesinliğinin basamak basamak olabileceği ve sözcük ile terim arasında bir nicelik ayrılığı bulunabileceği ise şu tanımlardan ve bunların tanımladığı şu sözcük-terimlerden anlaşılabilir:

“sokak” “evler arasındaki yol”

“cadde” “ana yol

“bulvar” “şehir içinde ağaçlı ve geniş ana yol”

“otoyol” “araçların şehirler arasında çok hızlı ve başka yolların kavşağı olmaksızın kesintisiz biçimde gidebilmeleri için, gidiş-geliş olmak üzere ortadan iki dilime ayrılmış ve her bir dilimi en az iki şeritli çok geniş yol”

Bu bakımdan, bir dildeki tüm sözcükleri bir yandan yeni yaratılmış veya yerine oturmuş *terimler*, öte yandan da bir *terimleşme* işlemi sonunda belli bir *bilgi alanı, ilgi alanı, veya uğraş alanı* içerisindeki kesin bir anlam ile kullanı-

labilecek olan *sözcükler* olarak ikiye ayırmak yanlış olmasa gerek. Bu alanlardan herhangi birisi, dildeki sıradan sözcükleri birer birer içine çekerek ve bunlara belli, kesin anlamlar yükleme yoluyla kullanarak, bunları her zaman için terimlere dönüştürebileceğinden bir dildeki sözcüklerin her birinin, bir anlamda gizli kalmış ama herhangi bir zamanda açılabilir birer *örtük terim* oldukları söylenebilir.

Ortada böyle bir “açık terim / örtük terim” gibi karşıtlık bulunmakla birlikte, uygulamada, bir dilin sözcüklerini tophyan tüm sözlük, bir yandan sıradan sözcüklerden oluşan bir *genel sözlük*, öte yandan da terimlerden oluşan bir *özel sözlük* olarak ikiye ayrılabilir. Genel sözlük içerisinde de ayrıca gündelik konuşmada geçen sözcükleri kapsıyan bir *güncel sözlükçe* ile, gene sıradan bilirdişmede geçmekle birlikte daha yüksek bir düzeyde bulunan nitelikli sözcükleri kapsıyan bir *düşünsel sözlükçe* de ayırt edilebilir. Sözelimi “hava, su, yemek, uyku” gibi sözcükleri güncel sözlükçe içinde, “kural, ilke”, “üslup, ahlak”, veya “klasik, hümanist” gibi sözcükleri de düşünsel sözlükçe içinde görmek yanlış olmaz. Öte yandan özel sözlük içinde ise, terimlerden oluşan bir dizi *işlevsel sözlükçe* bulunmaktadır. Bu sözlükçeler ‘dilbilim’ ‘gökbilim’ gibi bilgi alanları, ‘marangozluk’, ‘kunduracılık’ gibi uğraş alanları, veya ‘satranç’, ‘iskambil’ gibi ilgi alanları ile birlikte oluşmuşlardır. Bu bakımdan, genel sözlükteki yaygın ve geçerli sözcükler ile, özel sözlükteki teknik ve işlevsel terimler arasında bir ayırım yapılması, çalışma yöntemi bakımından gerekli sayılmalıdır.

Genel ve özel sözlük arasında böyle bir ayrıma koşul olarak, genel sözlüğün kullanıldığı dil türüne *gündelik dil*, özel sözlüğün kullanıldığı dil türüne de *bilgilerik dil* adları verilebilir. Kaba hatları ile alınacak olursa, gündelik dilin daha çok bir *sözlü dil*, bilgilerik dilin de gene daha çok bir *yazılı dil* biçiminde belirginleştiği görülmektedir. Ancak, sözlü ve yazılı dil arasındaki karşıtlık bazı karışıklıklar ve yanlışlar doğurduğundan, sözlü dilin bir piyes veya diyalogda olduğu gibi bir *yazılanmış dil* biçimi düşünüleceği gibi, yazılı dilin de, bir salon konferansı veya radyo konuşmasında olduğu gibi bir *sözlenmiş dil* biçimi ayırt edilebilir. Bu bakımdan, genel sözcüklerin ‘sözlü / yazılanmış dil’ içinde, özel sözcükler olan terimlerin de ‘yazılı / sözlenmiş dil’ içinde yer aldıklarını belirtmek, ortadaki yanlış yorumlama payını azaltsa gerek.

Gerekçeler

Terimlerin özleşmesinde ileri sürülecek belli başlı iki gerekçe, *kavram zenginliği* ve *düşünüm saydamlığı* konuları ile ilgili olarak ele alınabilir. Bun-

lardan kavram zenginliği, dünyada ve evrende sonuz denecek kadar sayıda kavram inceliği ve kavram ayrıntısı bulunduğunu ve bu nedenle de dillerin bunları yansıtılabilmeleri için elden geldiğince çok sayıda sözcük kullanmaları gerektiğini anlatmaktadır. Düşünüm saydamlığı ise, terimlerin Türkçe olması sonunda insanların çeşitli kavramları ve bunların ayrıntılarını gösteren çok sayıdaki sözcükleri anlamaları, bellemeleri, anımsamaları, ve kullanmalarının kolaylaştığını ve böylece, kendi başlarına bir düzen oluşturan terimler aracılığı ile, çeşitli kavramlar arasındaki bağlantıların ve ilişkilerin çok daha açık-seçik biçimde görüldüğünü, bunun doğal bir sonucu olarak da çok daha saydam ve tutarlı bir düşünümün ve tasımın olanaklı hale geldiğini belirtmektedir.

Bütün dünyadaki ve evrendeki Gerçek, nesnel bakımdan bir tek olduğu halde, bu evrensel Gerçek'in insanlar bakımından ayrı ayrı yaşantılar biçiminde algılandığı, insan dillerinin çeşitliliğinden anlaşılabilir. Sözelimi Türkçede 'teyze veya hala kocası' anlamına kullanılan "enişte" ile, "dayı" ve "amca" sözcüklerinin üçüne birden karşılık olarak İngilizcede yalnızca bir tek "uncle" sözcüğü bulunmaktadır. Bunun gibi, 'kızkardeş kocası' anlamına gelen "enişte" ile, "kayınbirader" ve "bacanak" kavramları da gene bir tek "brother-in-law" sözcüğü ile karşılanmaktadır. Aile içindeki bireylerin karşılıklı bağlantıları, insanlığın binlerce yıldır süregelen yaşantısı içinde kalıplaşmış oldukları için, bu gibi sözcük-terimler sayıca duraklamışlardır. Bu yüzden, bir *kapalı dizin* ortaya çıkaran bu gibi birimlere karşılık, özellikle bilim ve teknoloji alanında üretilen terimler yeni yeni katkılar ile çoğalma niteliği gösterdiklerinden, terim birimlerinin bir *açık dizin* oluşturdukları söylenebilir. Sözelimi patlamalı motorun kullanılması ile ilk baştan "araba" sözcüğü ile karşılanan 'taşıt-aracı' kavramı daha sonraları çeşitli görevler ile bu araçın türlerinin çıkması sonucunda şu gibi kavram ayrıntılarına bölünmüş ve her birisi için ayrı bir sözcüğün veya terimin üretilmesi ile, ilk baştaki açık dizin şu biçimde yeni katkılar ile uzayıp zenginleşmiştir: "otomobil, kamyon, kamyonet, otobüs, minibüs, motorsiklet, triportör, damper, buldozer, greyder, ekskavatör" vb. Elektrik motorunun da kullanılması ile bu kez "troleybüs, asansör, eskalatör" gibi terimler de bu açık dizine katılmışlardır.

Görülüyor ki evrensel Gerçek'in yansıtılması yolunda, istenildiği kadar, yani sonsuza gidecek biçimde çok sayıda sözcüğün kullanılmasına gereksinme duyulabilmektedir. Bütün diller için geçerli olan bu gereksinme baskısı, özellikle Türkiye gibi, Doğulu bir yaşama-düzeninden çağdaş bilgi düzeyine erişme savaşındaki bir ülke için çok daha geniş boyutlara ulaşmaktadır. Özellikle

teknoloji alanında beliren, ama ayrıca genel bilgi, sanat, ve uğraş alanlarında da ortaya çıkan yeni kavram ayrıntılarının inceliklerini yansıtmakta kullanılan yeni yeni sözcüklerin Türkçe de karşılanması zorunluğu, bir yerden sonra bir 'terimler sorunu' olarak odaklaşmış gibidir. Başta Batı kesimi olmak üzere, tüm dünyada gözlenen çağdaş bir *kavram patlaması* sonucunda, dillerin olağan sözcük düzenlerinin yetersizleşmeye başladığı, ve böylece ortaya çıkan kavram sıkışıklığını karşılamak üzere her dilin şu veya bu biçimde bir yeni düzen geliştirerek bu kavram seli önünde boğulmaktan kurtulmaya çalıştığı gözlenebilmektedir. Bugün için Fransızca, Almanca gibi Batı dillerinin bile, özellikle İngilizcenin egemenliğine karşı savaşmaları, bir yerde, sözü edilen kavram patlamasının ne denli boyutlara vardığını tanıtlamaya yetse gerek. Eğer ilerde *Türkilizce* adı altında karma bir dilin yaratılmasına engel olunacaksa o zaman yapılacak şey, şimdiki biçimde yeteneksiz kalmış olan Arapça, Farsça dillerinin sözcüklerine ve köklerine Osmanlıca aracılığı ile sınırlı biçimde yaslanmak değil, bunun tersine Türkçenin kendi öz kaynaklarından sınırsız biçimde yararlanarak, yabancı dillerin kısıtlı desteğinden çok daha zengin biçimde, anadil Türkçenin kendi üretme, ve giderek türetme olanaklarını geliştirmek ve bu düzeni çalıştırmaktır. Sözcük ve terim üretme yollarına gelince bunlar şöylece özetlenebilir:

Batılı yabancı terimleri karşılama

Yakıştırma işlemi ile	okul (= ekol), terim (= term)
Çevirme işlemi ile	toplumbilim, Ortak Pazar
Kavram aktarma işlemi ile	baş-parmaklılar (= primatlar)

Eski sözcükleri canlandırma

Olduğu gibi alarak	şölen
Yeni anlam yükliyerek	ödül

Yeni sözcükler üretme

Karma yoluyla	insaymun (= insan / maymun arası yaratık)
Uydurma yoluyla	zıbıst, cuk
Benzetme yoluyla	dolmuş, biriz
Birleştirme yoluyla	atmasyonca, aşkoloji

Üretilen bu gibi sözcükler ve terimler, Batı dillerinde de yeterince açıklık kazanmamış olan bazı terimlerin onarılmasında, sırası gelmişken kullanılabilir. Sözgelimi bazı dillerde geçen "information" sözcüğünün kapsamı ikiye

çatlatılarak Türkçede “bilgi” ve “danışma” sözcükleri ile karşılanabilir. Aynı biçimde, Batı dillerinde de yanlışya yol açarak çoğu kez “petrol-bilim” anlamına çekilen “petroloji” terimi, eğer Türkçede gerçek anlamı ile “taş-bilim” olarak, yanlış anlamı ile de “yakıt-bilim” olarak karşılanırsa o zaman Türkçe terimler düzeninin çalıştırılması yoluyla Batı kaynaklı kavramların Türkçeye aktarılması bir yana, daha da öteye geçilerek bazı onarımlarda bile bulunulabilir.

Sözcüklerin bu biçimde üretilmesi karşısında kimi topluluklarca bazı kez direnç duyulmakta ve zaman zaman ‘yabansı’ kaçır gibi görünen bu gibi sözcükler, ya topluluklarca bir yana atılmakta veya yetkililerce gereksiz yere topluma zorlanmaktadır. Oysa gündelik dil ile bilgilik dil arasındaki temel ayırmadan yola çıkılacak olursa görülür ki genel sözcükler ile özel terimler, kullanılış bakımından ayrı ayrı alanlarda devinmektedirler. Bir benzetme yapılacak olursa, gökteki gezegenlerin birbirleri ile çarpışmaksızın ayrı yörüngelerde dönmeleri gibi, sözcükler ve terimler de temelde ayrı yörüngelerde dolanmakta, veya başka bir deyişle, bu iki tür söz birimleri birbirleri ile aynı *çatışma yörüngesi* üzerinde bulunmamaktadırlar. Yaygın gündelik sözcükler ile salt terimler için iyice doğru olan bu gözlem, kullanılış bakımından iki ayrı alanda veya yörüngede devinen bazı sözcükler için ancak bir ölçüde geçerli olabilmektedir. Sözelimi “taçyapraklılar”, “sürüngeçerler” gibi salt terimler, toplulukların gündelik dil yörüngesi ile çatışmamakla birlikte, “hakem” sözcüğünün de desteği ile kullanılan “hâkim” gibi bir birim, hem sıradan yaşayışta bir genel sözcük, hem de hukuk veya töre dilinde bir terim olduğu için, bunun yerine birdenbire yerleştirilen bir “yargıç” sözcüğü, salt terimler kadar kolaylıkla benimsenmiyebilmektedir. Bu bakımdan, toplulukların da *dil beğenisi* göz önüne alınacak olursa, bundan sonra çok daha hızlandırılacak olan terim üretme işlemi daha az direnç ile karşılaşarak ilerleyebilir. Bu nedenle, son kırk yıldır ortaya atılmış olan tüm sözcükler ve terimler konusunda geniş çapta bir anket araştırması veya ‘kanı-yoklaması’ yapılacak olursa, ne gibi veya hangi sözcüklerin ve terimlerin, ne çeşit topluluklarca ve hangi nedenlere bağlı olarak tutuldukları, veya yeterince benimsenmedikleri, veya daha da öteye, direnç ile karşılandıkları ortaya çıkarılmış olur. Böylece, ilerdeki çalışmalar için çok yararlı ipuçları sağlanarak, sözcüklerin ve terimlerin hangi biçimlerde üretilmesinin daha yararlı olacağı konusunda değerli sonuçlara varılabilir. Sözelimi “öğretmen” sözcüğü direnç ile karşılanmadığı halde, “öğretmenim” biçiminin, ilköğretim çocuklarının söyleyişlerini andıracağı için hiç değilse üniversite öğrencilerince benimsenmediği saptanırsa, gösterilen bazı tepkilerin, üretilen sözcük-

lerin ve terimlerin salt kendilerinden de öteye bir toplumsal anlam taşıdığı anlaşılır. Bunun yanında, arada geçen yıllar boyunca toplulukların beğeni düzenlerinin de değişebileceği düşünülmelidir. Sözelimi, on yıllar önce önerilen ve tutmayan bir “kamutay” sözcüğü, bu arada yerleşmiş bulunan “danıştay”, “yargıtay”, “sayıştay” kuruluşları yanında ve ayrı olarak kullanılan “kurultay” sözcüğünün de yakın desteği ile “Büyük Miller Meclisi” gibi üç birimli bir terimin yerine, çok daha tutarlı olarak yeniden sürülebilir, ve kolaylıkla cuttuğu da görülebilir. Terimlerin üretilmesinde yalnızca sözcüklerin kökleri ve ekleri ile oynamaktan öteye, bunları kullanacak olan toplulukların dil beğenisini de göz önüne almak gerektiği, gerçek anlamdaki bilimsel yöntemin vazgeçilmez koşullarından birisi sayılsa gerek.

Terimlerin Türkçe olmalarının yararları ise başlıca şöyle sıralanabilir: tanımada yardım, bellemede ve anımsamada kolaylık, bağlantılamada da saydamlık.

Bu dildeki sözcüklerin tanınmasında, köklerden çok eklerin yardımcı olduğu şöyle bir örnek ile gösterilebilir: “sejöt, sejöt-çü, sejöt-lük, sejöt-çü-lük, sejöt-sel, sejöt-sel-lik”, vb. Bu sözcüklerde kökün anlamı bilinmediği halde, *tanıtıcı belirteçler* adı verilebilecek olan ekler yardımı ile, sözcüklerin hiç değilse birbirlerine göre anlam ayrılıkları saptanabilmektedir. Oysa yabancı kökenli sözcüklerde böyle bir tanımanın ne kadar zorlaştığı, “küt-üp, küt-tap, ket-ebe” vb gibi sözcüklerde görülebilir. Aynı bir “trak-” kökeninden türemiş olan şu Batı kaynaklı sözcükleri yalnızca kökenden yola çıkarak tanımak ve çeşitli anlamlarını kestirmek olanaksız bir iş sayılsa gerek: “traktör, atraksiyon, kontrat, tren, antrenör, portre, abstre, treyler, tirol”, vb. Oysa Türkçe köklerden ve eklerden yeni baştan üretilecek olan terimlerde, yukardaki gibi bir zaman aşımı yüzünden beliren bulanıklıklar görünmeyeceğinden bunların tanınmaları da iyice kolaylaşacaktır. Yalnız ne var ki, biçim bakımından sağlanacak böyle bir tanıma kolaylığı, anlamların da kendiliğinden çıkarılmasını hiç bir zaman gerektirmiyebilir. Sözelimi “kahve” ve “altı” birimlerinin anlamlarını bilmekle “kahvaltı” sözcüğünün anlamına varılması hemen hemen olanaksızdır. Aynı biçimde, “arı, sinek, bey” sözcüklerinin yalnızca anlamlarını bilmekle, biçim bakımından benzerlik gösteren “arıbeyi” ve “sinek beyi” sözlerinin anlamları da kestirilemez. “Arıbeyi” sözcüğü, biçimin tersine, bir dişi arıyı gösterdiği gibi, sinek beyi de, bir hayvanı değil, iskabil oyunundaki kart türlerinden yoncayı andıran siyah renklisinin bir numaralı kağıdını belirtmektedir. Yerleşmiş genel sözlükte bu gibi çelişkiler veya anlam bulanıklıkları bulunduğu halde, özel sözlükteki terimler arasında bu gibi yanıltıcı noktaların

kalmamasına ve yeni yapılacak terimlerde de araya sızmasına özen gösterilmelidir. Terimler üretilirken oldukça tutarlı bir yolun izlenebileceği, birer aygıt bildiren şu sözcüklerin veya terimlerin biçimlerinden kolaylıkla görülebilir: “kaldıraç, sarkaç, sayaç, büyülteç”, ve bunlara eklenebilecek olan “çoğaltmaç, düzeltmeç” gibi, birer kavrama yakıştırılabilecek olan başka terimler.

Kavramların belenmesi ve anımsanması işleminde, bunların birer sözcüğe kancalanmaları zorunluğ, yapılan araştırmalardan anlaşılmaktadır. Buna göre, kendilerine çeşitli renkler gösterilen denekler, eğer bu renklerin adları kendi dillerinde bulunuyorsa, daha sonra kendilerine gösterildikleri zaman bu renkleri çok daha kolaylıkla anımsıyabilmektedirler. Buna karşılık, renkleri yalnız görsel biçimde algılayarak bu renklerden bazılarını bir *ilmekleme* işlemi sonucunda kendi dillerinde zaten bulunmayan bazı renk sözcüklerine kancalayamayan denekler ise bunları anımsamakta çok güçlük çekmektedirler. Bu gibi denemeler de gösteriyor ki belleme ve anımsama kolaylığı bir yerde geniş ölçüde anadildeki sözcüklerin çok sayıda olmalarına bağlı kalmaktadır. Sözcüklerin gerek belenmeleri ve gerekse anımsanmaları bunların kolayca tanınmalarına da bağlı bulunduğundan, terimlerin Türkçe köklerden üretilmeleri işleminin ne denli önemli olduğu yeterince kanıtlanmış olsa gerek. Bu bakımdan, “makûsen mütenasip” yerine “ters orantılı” teriminin çok daha kolay belleneceği ve anımsanabileceği noktasında tartışma bile yapılmamalıdır.

Bağlantılama yeteneğine gelince, insan düşüncesindeki üstünlüğün, *etken/sonuç* bağlantısını bir *nedensellik* işlemi olarak görmek ile en üst aşamaya eriştiği bilinmektedir. Bir bakıma *düşünüm saydamlığı* denebilecek olan bu bağlantılar kurma yeteneği ise, soyutluk basamaklarında yükseldikçe güç kazanmakta gibidir. Nitekim, Romen rakkamlarından XVIII ile XXIV’ün çarpılmasındaki zorluk, bu düzenin bir yerde III=3 türünden somut bağlantılara dayanmasından ileri gelse gerek. Buna karşılık Hint/Arap rakkam düzeninde her bir birim soyutlaştığından, 18 ile 24’ün çarpılması çok daha kolaylaşmaktadır. Daha da öteye gidilecek olursa, aritmetikte rakkamların değeri ile kösteklenen bağlantılama işlemi, bu kez cebirsel düzende daha da soyutlaşarak, sıradan rakkamlar kullanıldığı zaman görülmiyen bir çok bağlantıların kendiliğinden belirmesi ile sonuçlanmaktadır. Bu da, terimler konusunda, elden geldiğince birer sözcüklü birimlerin kullanılmasının soyut düşünümüne ne denli katkıda bulunabileceğini ve ne geniş oranda bir düşünüm saydamlığı sağlıyacağını gösterebilir.

Özellikle bilgilik dildeki terimlerin de böyle bir soyutlamaya yardımcı olacak biçimde, rasgele bir birimler dizisi olarak değil de çeşitli katlardan ve di-

limlerden oluşan bir düzen, bir örgü olarak tasarlanması, veya böylece düzenlenmesi, sözü edilen düşünüm saydamlığı için gerekli bir koşul olmaktadır. Sözelimi “anne+baba”, “karı+koca”, “kız+oğlan” gibi ikili birimler ile başlayan ufak *anlam alancıkları*’nın, giderek bir üst düzeyde “ebeveyn”, “çift”, “çocuk” olarak birleştikleri ve bunların da bir araya gelmeleri ile ilk önce “aile” ve daha sonra da başkalarının katılması ile “akraba” alanına doğru yükseldikleri bilinmektedir. Böylesine bir örgü oluşturan terimler arasındaki bağlantılar, hem *biçim benzerliği*, hem de *kavram benzerliği* bakımlarından düzenlenebilirler. Biçim benzerliği, sözelimi şu sözcükler dizisinde yeterince açık olarak görülebilir: “bilgi, bilgin, bilge, bildiri, bildirim, bildirişim, bildirici, bildirgen, bilim, bilinti, bili, bilik, bilit”, vb. Kavram benzerliği ise genel sözlükten devşirilen sözcüklerden oluşmuş örgülerde daha bir gizlilik göstermekte, ve bağlantıların saptanması için özel bir eğitim gerekmektedir. Örneğe, “ordu, kolordu, tümen, tugay, alay, tabur, bölük, takım, manga”.

Düşünce saydamlığı sağlamakta en önemli birimler, biçimsel bakımdan tanınma kolaylıkları yüzünden ‘sözcük ekleri’ olarak ortaya çıktıklarından, temel anlamı taşıyan köklerin önemi ikinci sıraya atılmış gibi bir sözde-çelişmeli durum belirlemektedir. Gerçekten, bir tek “bil-” kökünün sonuna getirilebilen “-gi, -gin, -ge, -im” gibi eklerin yardımı ile, ortaya yalnızca eklerden kurulu bir *koza örgüsü* çıkmakta ve bu ekler kozası, içlerine çeşitli kökleri alma yoluyla başka başka anlamlı sözcükler ve terimler oluşturabilmektedirler. Sözelimi, böyle bir kozaya giren bir “sil-” kökü ile, bu kez “sil-gi, sil-inti, sil-ik”, vb gibi yeni bir koza yapılabilmektedir. Koza örgüsünün bir başka özelliği ise, içlerinde bulunan kök yabancı da olsa, bunun yerine Türkçe bir kökün yerleştirilmesi ile bu örgünün aynı kolaylıkla işlemde ve görevde bulunmasıdır. Örneğe,

fayda	fayda-lı	fayda-sız	fayda-cı	fayda-cı-lık	fayda-lan-mak
yarar	yarar-lı	yarar-sız	yarar-cı	yarar-cı-lık	yarar-lan-mak

Bu örnek de göstermektedir ki terimlerin özleştirilmesi konusunda önemli nokta, herşeyden önce bu gibi koza örgülerinin geliştirilmesidir. Bunun tersine, ilk önce bir terim yaratarak onu kendi başına bırakmak, veya bu terimin kendi kozasını örmesini beklemek, önerilen bazı terimlerin niçin tutulmadığı noktasını bir ölçüde aydınlatsa gerek.

Yanılgılar

Terimlerin özleştirilmesine karşı çıkan görüşlerde belli bir oranda gerçek payı bulunmakla birlikte, bunların hemen tümünün yanılgılı varsayımlara dayandığı gösterilebilir. Bu karşı-savlardan belki de en önce geleni, ileri sürülen terimlerin birer ‘uydurma’ örneği olduğu konusunu işlemektedir. Oysa bilgilik dildeki terimler ayrı bir yörüngede devindiklerinden bunların uydurma olmaları, topluluklarca benimsenmiş sözcüklere oranla hiç bir sakınca yaratmasa gerek. Nitekim, “kaos” sözcüğünden çarpıtılarak yaratılmış olan “gaz” terimi, bir çok dillerde olduğu gibi Türkçede de yaygın olarak kullanılmakta olup, ayrıca kendine göre bir *alan örgüsü* de yaratmış durumdadır. Örneğe, “gazyağı, gaz pedalı, zehirli gaz, doğal gaz, gazlı kalem, gazlamak”, vb. Demek oluyor ki terim uydurma bir yerde gerekli olduğu gibi, bu işlemi bir uydurma olarak damgalamaktan çok, bir ‘yaratma’ işlemi olarak ele almak çok daha doğru kaçsa gerek. Önemli olan nokta, üretilen bir terimin belli bir görevi karşılayıp karşılamadığıdır. Sözgelimi “okul” ve “terim” sözcükleri bir yerde Fransızca kaynaklı /ekol/ ve /term/ sözcüklerine benzetilerek yapılmış gibi görünmektedirler. Bir bakıma “okul” sözcüğünü “okumak” ve “terim” sözcüğünü de “derlemek” ile bağdaştırmak yoluna gidilebilirse de, önemli olan nokta bunların uydurma oluşlarından çok, Türkçenin terimler düzeni içinde belli bir yere oturmuş olup olmadıklarıdır. Bunun çok daha ilginç bir örneği olarak “kor” sözcüğü gösterilebilir. Türkçede “or-, tüm-, tug-” köklerine bağlı olarak “ordu, orgeneral”, “tümen, tümgeneral”, “tugay, tuğgeneral” denebildiği halde, “kor-general” karşılığı olarak bir “kor-” kökü bulunmamaktadır. Hernekadar bu sözcüğün, “kolordu”nun kısaltılmış biçimi olduğu ileri sürülebilirse de, gerçekte bu “kor” sözcüğünün, Fransızcadaki “corps” = /kor/ sözcüğünden hemen hemen aynı anlamda alındığı yeterince açıktır. Bu sözcük bir yerde uydurma sayılabileceği halde, gene de belli bir alan örgüsü içerisinde yerini bulmuş olduğundan, uydurma olduğu nedeni ile bunu bir yana atmanın gereksiz olacağı yeterince açıktır.

Üretilen terimlerden bazılarının, önce Türkçenin ve giderek genel dilin mantığına aykırı düştüğü de aynı ölçüde temelsiz bir sav olarak karşılanabilir. Bir yerde “kesekağıdı” sözcüğü, “duvar kağıdı, zımpara kağıdı, tuvalet kağıdı” sözcükler dizisi ile ele alındığında “kese yapmaya yarıyan kağıt çeşidi” anlamına gelmesi gerektiği halde durum böyle olmamakta, ama gene de, mantık açısından ters kaçan bu sözcük yeterince yaygın olarak görevini sürdürebilmektedir. Buna benzer biçimde “açık hava tiyatrosu” da mantık açısından ne bir “kapalı-hava” tiyatrosunun karşıtı olarak ve ne de bir açık “hava tiyatrosu-

su”nun benzeri olarak tutarlı sayılmadığı halde, gene de belli bir terim olarak bildirişme içindeki yerini koruyabilmektedir. Bu yüzden, sözcüklerin ve terimlerin mantıksallığından söz ederken, dilin kendi içinde de bir çok tutarsızlıklar bulunduğunu, oysa sözcük denilen göstergelerin saymaca bir biçimde kullanılmalarına bağlı olarak, bildirişmeyi aksatmadıkları sürece, sözde mantıksız gibi görünseler bile kullanılmalarında bir sakınca olmadığını düşünmek gerekir.

Bir noktadan sonra, sözcüklerin *yaşaya-kalma yazgısı*’nı belirleyen koşullar, sözcüklerin mantıksallıklarına bağlı olmadıkları gibi, şu veya bu dilin köklerinden türetilmiş olmaya da kesinlikle bağlı değildir. Önerilen bazı terimlerin ilk baştaki özleştirme çabaları karşısında gene de yabancı köklere dayatıldığından söz edilerek ortada bir tutarsızlık görmenin de bir yerde dar bir görüşten öteye geçmediğini söylemek gerekmektedir. Sözelimi “antoloji” yerine Farsça kökenli “güldeste” demek, veya “iktisat” yerine bu kez Batı kökenli “ekonomi” sözcüğünü yeğlemek bir yerde özleştirme çabalarının, sanıldığı kadar bağnaz ölçüler içinde ele alınmadığını ve bir yerde, egemen olan etkenin dil beğenisi olduğunu da kanıtlamaya yeter.

Bununla birlikte, terimlerin üretilmesinde bir özleşmenin temel olduğu ve terimlerin Türkçe kökenlere dayandırılmasının sayısız yararları bulunduğu da hiç unutulmamalıdır. Ayrıca, bu gibi özleştirme çabalarından yana olan kişilerin, çoğu kez Batı dünyası veya daha geniş çağdaş uygarlık ile ilişkileri bulunan kimseler olmaları da ilginçtir. Bunun tersine, Doğu kültürü ile uğraşanların böyle bir kaygıyı yeterince keskinlikle duymadıkları da bir gerçektir. Sözelimi, Türk tarihi ile uğraşan birisi, “sadrazam, padişah, vakanüvis, seferberlik, enderun” gibi terimleri eli altında bulundurduğundan, bunlar yardımı ile bildirişmesini sürdürebilmektedir. Aynı biçimde, Doğu edebiyatı ile uğraşan birisi de “vezin, kafiye, teşbih, istiare, mecaz” gibi yerleşmiş terimler aracılığı ile, öztürkçe terimlere bir gereksinme duymaksızın kendi çalışmalarını yürütebilmektedir. Buna karşılık, özellikle yabancı bir Batı dilini bilerek, Doğu dünyasının kalıplaşmış ve sınırlı kavramlarının çok daha ötesine geçtiği için, çok daha zengin bir kavramlar düzeni ile karşılaşanlar, bu kavramları anadilleri Türkçede yansıtmak istedikleri zaman, ya bunların yabancı dillerdeki biçimlerini olduğu gibi kullanmak, veya bunları Türkçe köklerden ve eklerden yararlanarak karşılamak durumunda kalmaktadırlar. Doğu dünyasından artık kopmuş olan Türkiye’de Arapça/Farsça kökenlere dayanılarak terimler üretmenin geçerli sayılamıyacağı yeterince açık-seçik olarak anlaşılmalı gerek. Osmanlıcanın yaptığı biçimde bir terim üretme düzenine güvenme veya bunu canlandırma isteği bir yerde, dışardaki okyanusun varlığından bilgisiz olarak bir

küçük akvaryum içerisinde devinen balıkların durumunu andırmaktadır. Adına *akvaryum sanrısı* denebilecek olan bu gibi bir düşünce biçimi veya görüş açısı, kendi içerisinde bir ölçüde tutarlı olmakla birlikte, çağdaş uygarlık düzeyine erişme çabasında olan bir ülkenin dili olarak Türkçeye kesinlikle aykırı düşmektedir.